

מעבדות לחירות

בחג הפסח, חג החירות, השתחררו בני ישראל משעבוד מצרים ויצאו אל החופש ואל הדרור. ואולם כל מילות החופש האלה אינן נזכרות כלל בסיפור יציאת מצרים שבתורה. פרעה אינו מתבקש לשחרר את בני ישראל אלא לשלחם: "כֹּה אָמַר ה' שְׁלַח אֶת עַמִּי וְעַבְדְּנִי" (שמות ז, כו). וגם האל אינו משחרר אלא מבטיח: "וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם וְהֵצַלְתִּי אֶתְכֶם מֵעַבְדֹתֵם וְגֵאלְתִּי אֶתְכֶם בְּזְרוּעַ נְטוּיָה וּבְשִׁפְטִים גְּדֹלִים" (שמות ו, ו). ויש גם פְּדָה: "וַיַּפְדֶּךָ מִבַּיַת עַבְדִּים מִיַּד פְּרַעֲה מֶלֶךְ מִצְרַיִם" (דברים ז, ח).

ומניין ללשונו מילות החופש?

המילה חֶפֶשׂ עצמה באה בתנ"ך פעם אחת בלבד בצירוף "בְּגֵדֵי חֶפֶשׂ" (יחזקאל כז, כ), ומשמעותה איננה ברורה. בתקופות מאוחרות יותר היא קיבלה משמעות מופשטת של היכולת לפעול ללא הגבלה. גם המילה חֶפְשָׁה, שפירושה שחרור מעבדות, באה בתנ"ך רק פעם אחת (ויקרא יט, כ). לעומתן רגילה יותר בתנ"ך המילה חֶפְשִׁי המציינת את מצבו של מי שאיננו עבד: "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבְשִׁבְעַת יָצֵא לְחֶפְשִׁי חָנֹס" (שמות כא, ב). מהשורש חפ"ש כמעט שלא נזרו פעלים: בתנ"ך בא רק הפועל חֶפַשׂ ('שחרר'), ולפעלים חֶפַשׂ וְחֶפֶשׂ ('שחרר') אין כמעט תיעוד מחוץ ללשון הפיוט.

את הַדְרֹר קיבלנו כנראה מלשונות מסופוטמיה. המילה האכדית andurāru או durāru מציינת שחרור כולל של עבדים, ביטול חובות והחזרת קרקעות לבעליהן במצוות השליט. בדומה לכך משמשת המילה דְרֹר במצוות היובל: "וּקְרַאתֶם דְרֹר בְּאָרְץ לְכָל יֹשְׁבֵיהָ... וְשַׁבְתֶּם אִישׁ אֶל אַחֲזָתוֹ וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תִּשְׁבוּ" (ויקרא כה, י). אך כבר בתנ"ך מילה זו משמשת גם בהקשר אחר: "לְחַבֵּשׁ לְנִשְׁבְּרֵי לֵב לְקִרְא לְשָׁבוּיִם דְרֹר וְלְאִסוּרִים פְּקַח קוֹחַ" (ישעיהו סא, א).

הַחֲרוּת מוכרת לנו מתקופת חז"ל, וסביר שמקורה במילה הארמית חִירוּתָא. במטבעות מימי המרד הגדול ומימי מרד בר כוכבא באים הצירופים "חרות ציון", "לחרות ישראל" ו"לחרות ירושלים", ובמשנה נאמר: "לפּיכּך אנו חייבים להודות... למי שעשה לנו ולאבותינו את כל הנסים האלו והוציאנו מעבדות לחירות" (פסחים י, ה). שורשה של חרות הוא חר"ר. ממנו המילה המקראית חָר שפירושה 'אציל', 'אדם חופשי', הבאה בתנ"ך רק ברבים. למשל: "אֲשֶׁרִיךְ אֶרֶץ שְׁמֶלֶכְךָ בְּן חוּרִים" (קהלת י, יז). בימינו רווח הביטוי בצורה בן חורין על פי הכתיב הרגיל שלו בלשון חכמים בעקבות הארמית. גם הפועל שְׁחָרַר גזור מן השורש חר"ר. הוא ובן-זוגו שְׁעַבַּד נשאלו אלינו מן הארמית. מקורם בבניין שפעל, המקביל לבניין העברי הפעיל, שהוראתו גרימה, וכך שְׁעַבַּד פירושו הֶעֱבִיד.

ומה קורה למילות החופש בימינו? מן המילים הנרדפות חופש, דרור וחירות המילה היום-יומית היא דווקא 'חופש', הנדירה למדיי במקורות הקלסיים, ואילו 'דרור' ו'חירות' מוצאות את מקומן בעיקר בהקשרים חגיגיים. המקפידים בלשונם מבחינים בין חופש – מושג כללי ומופשט, ובין חופשה – תקופה פנויה מעבודה או מלימודים: חופשת פסח, חופשת מולדת, ואפילו חופשת מחלה. מהארמית שאלנו את הפגרה לציון תקופה קצובה וקבועה מראש שבה מוסד כלשהו מפסיק את פעולתו, כגון פגרת הכנסת. ועוד יש לנו נופש – חופשה שיש עמה בילוי והרפיה לגוף ולנפש, שכן נֶפֶשׂ פירושו נַח, כאמור "וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי שָׁבַת וַיִּנְפֹּשׂ" (שמות לא, יז).

חופשה נעימה וחג חירות שמח!